

quina unum *caramascles* ferri et duos fogerios et unum aster ferri», a. 1334, però més aviat són del derivat en *-allers*: *cremaylers* 1383, *cremaylès* 1376, *-allés* 1385. Bast.-Bass., 710-1 molts de les variants en *-alls* i en *-ascles*: *cremascos* 997, 1027, 1054, *cremascles* 1017, 1055, 1101, *cramascos* 1070, 1104; de l'altra forma *cremalios* 940, *cremalds* 1097, *cremaculis* 1147, i alguns més d'aspecte més llatí. Segueix trobant-se més tard la forma *cremall*s, p. ex. en el *Spill* del Vescomtat de Castellbò, any 1518, f° 75r.

Força sovint, de vegades un poc alterat, el tipus en *-ascles*: «uns *clemascles* e un bací; dotze scudelles» i «un desquet, uns *clamascales*, un codrat de lar, un ansat de terra trencat» en dos docs. de Ribes de l'any 1380 (*BABL* VI, 470, 472); el *DAG.* cita *clamasclas* en un inventari vigatà de 1403 amb transposició de la l: «uns *clamascas* ab sos lévans», Igualada, a. 1564 (*BDLC* XVI, 103). Contaminat per *capfoguers*: «los *capmascles* o cadena o serra, que penja a la paret de la llar, per tenir les olles: serra vel catena ex anulis pluribus ---; penjar la olla en los *capmascles*», *OPou*, *TbPu*, 225.

La forma amb *-aste* i les seves variants apareixen bastant més tard en la documentació, de manera que és probable que es tracti d'un corrent cultural-etno-gràfic o comercial més tardà, i entrat per una via un poc diferent. No en veig cap dada anterior al S. xv, i de moment tot és en inventaris d'Osona: el *DAG.* recull *clamastes* en un de Vilatorca de 1452, *clemastres* en un de Vic de 1491; *AlcM* hi afegeix *clamastres* 1485 i *clamastes* 1486 (Pellissó) tots dos de Vic; ja hi ha *flamastos* en un de StaCoQ de 1434, forma que pots ser no és mal llegida sinó alterada per l'etimologia popular *flama*; «uns *clamastles*, uns *capfoguers*» en un de Vic de 1422 (que *DAG.* cita s. v. *capfoguers*), però això ha de ser erroni per *clamastres* o més aviat mala lectura de *clamascales*. Formes amb *r* repercussiva es troben, en efecte, sobretot més tard: «en la cuyna y ha uns *clamastras* ab quatre barras de ferro» a Sitges, a. 1606. L'olotí Marian Vayreda usava *calamàstrecs*, *La Puny.*, p. 41, i Porcioles empra aquesta forma per definir el *cremall*s de la Vall d'Àger (p. 36). Almenys avui hi ha una neta separació dialectal: les formes en *-alls* són generals en cat. occid., les en *-astecs*, *-astres* i anàlogues ocupen la major part del domini oriental, si bé hi ha *cremall*s i anàlegs a Cerdanya, Berguedà, Lluçanès, Penedès i CpTarr. Personalment tinc anotat *klamáls* a Lladurs (Solsonès, 1964), *kremáls* entre SdU i Àndorra (Arcavell, 1936), a Cardós i Vall Ferrera (1932-4). A la Vall de Boí ho sento (cosa bastant excepcional) en singular (*Pleta del Cremall* a la vall de St. Nicolau, 1953),¹ cf. el *Castell dels Cremadells* en el Vallespir, prop de Costoja: un i altre són llocs en ruïnes on van trobar uns *clemàstecs* notables. Sovint s'hi aglutina *es-* de l'article: *es-cremall*s cap a Juneda (JBXuriguera, 1964); forma que s'endinsa molt per l'Alt Aragó: *eskremálo* a Biescas de Gállego (1966). És notable que *-i* de la forma *klamáls* ultrapassí els límits de l'àrea on la *ll* de tipus *yl* dóna avui y, car segons *AlcM* ho diuen així a Sol-

sona i segons el *DAG.* *calamays* en alguna part de Segarra: cosa que es deu explicar per la dissimilació que comento en *EntreDL* I, 33, i II, 48.

La forma *cremascles* s'explica per dissimilació de les dues *r-r* del mot grec, i com que *-ll-* es canviava en *-cl-* en llatí vulgar, en resultà el tipus *cremascles* que hem vist tan difós antigament en català; aquesta forma continua a l'altra banda dels Pirineus, si bé separada del Principat per l'ampla franja rossellonesa i llenguadociana, però reapareix *cremascle* en el provençal rodanès; *clemascle*, poc més a l'Est, també cap al Roine, segueix cap al Var, i al Nord en els parlars francoprovençals del Forés i d'Aosta, d'on amb nova dissimilació *quemascle* a Niça, provençal alpi, Lió, Savoia, la major part de la Suïssa francesa i una part del Franc Comtat, mentre que torna a haver-hi *cremascle* i succedanis en certes zones d'Aosta i de Suïssa. Per a això (Benoit, pp. 449-50) i per a un estudi total dels noms dels clemàstecs, veg. la monografia que dedicà a això Benoit, *ZRPb.* XLIV, 1924, 385ss., i els comentaris de M-Lübke, *ASNSL* CL, 82, i Gamlischeg ibid. CLX, 142; complements importants relatius a l'aragonès i el gascò hi aporten Rohlf's, *Le Gc.*, § 261, i el *DCEC* I, 936-7; alguns detalls catalans es troben també en la nota de T. Borrell i V. Vignau, en *Rev. de Arch., Bibl. y Mus.*, 1872, 323, 340, 355-6.

Del conjunt de la nostra documentació es desprèn que hi ha hagut sempre el tipus *cremall*s (o *cremallers*) en una gran zona del nostre domini, i l'altre mot a la zona cispirenaica del NE.: és en aquesta on havia regnat *cremascles* a l'Edat Mitjana i fou després substituït per *clemàstecs*, canvi segurament aportat per un corrent que provenia del Mediterrani i coincident amb alguna millora en la forma o material de l'objecte: és versemblant que la cosa i el mot vinguessin, en data no recent, pel comerç català amb el Mediterrani oriental, car així ho suggereix la major semblança de la variant *clemàstecs* amb la forma etimològica grega.

Per a algunes de les variants catalanes pot tenir interès la forma *camastreae* que havia estat la de la llengua romano-dalmàtica, forma que ha donat avui el serbo-croat *kòmestre* (Skok, *ZRPb.* I, 488). Del tipus *CREMASCLU del llatí vulgar resultà CREMACLU per trivialització del sufix, i així ho tenim ja documentat en alguna glossa llatina (*cremaculus*, *CGL* II, 145.1, al marge com a glossa de «*κρέματα*: pendet»), *cramaculos* en el *Capitulare de Villis* dels carolingis. D'altra banda CREMASTER > CREMASTRE es degué dissimular en *clemastres* i *clemastes*,² prenent ulteriorment una *-c* molt secundària —com es veu per la seva tardana documentació—, comparable a la de *ràfec*, *ràvec*, *tàvec*.

DERIV.: *Clemalló* (Solsona, *AlcM*). *Cremadells*, usat en alguns punts dels Pirineus orientals [1896, Massó i Torrents], deu resultar d'una dissimilació de *cremallells. *Cremalla*. *Cremallera*, pres del fr. *crémaillère*; com a nom d'una mena de funicular, a causa de la cadena que engrana amb el ferro central de la via,